

МІЖДЕРЖАВНІ ТА МІЖРЕГІОНАЛЬНІ КОРДОНИ

УДК 316. 334. 52 (477.8)

Гвоздецька Б. Г.

КОРДОН В УЯВЛЕННЯХ МЕШКАНЦІВ ПОГРАНИЧЧЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

У соціологічному знанні проблематика пограниччя довгий час залишалася поза увагою дослідників. Однак процеси глобалізаційних змін змусили суспільство звернути увагу на дослідження кордону та пограниччя. Сучасні кордони – це не тільки контактні чи бар’єрні зони між мешканцями пограниччя, між державами та між народами, але й особливий простір формування повсякденних практик та ідентичностей. О. Філіппова зазначає, що ”глобальна сутність сучасних економічних і політичних процесів є передумовою того, що характеристики сучасних кордонів все менше залежать від їхнього місцерозташування. Як висвітлює Н. Ньюол, в період глобалізації кордон уже не можна розглядати як деяку панацею, яка рятує від „зла”, оскільки фізичні кордони меншою мірою, ніж це було раніше, забезпечують захист від зовнішніх небезпек, і вони не можуть попередити виникнення проблем, які виникають в середині національної території” [1, с. 395].

Проблематика кордону достатньо розроблена в зарубіжній науковій думці Б. Андерсена, Ф. Броделя, Б. Паркера, П. Саллінса. Зокрема, бачення кордону як соціального організму розвинуто у працях Р. Челлена та К. Хаусхофера. В Україні проблемою кордону і пограниччя почали займатися останні десять років. Проблеми формування кордонів України і розвитку прикордонних територій розглядаються в працях В. Боєчко, О. Ганджі, Я. Дашкевича, О. Долгова, Б. Захарука, О. Ковальнової, О. Малиновської, В. Сергійчука. Основна частина сучасних наукових розвідок присвячена кордонам Сходу країни. Так, особливості українсько-російського кордону, ідентичність мешканців пограниччя та їхнє повсякденне життя розглядаються у працях І. Кононова, О. Філіппової, Т. Журженко. Дослідження С. Хобти присвячені демаркації східного кордону країни та її впливу на мешканців пограниччя.

Меншою мірою в соціологічному ракурсі досліджено західний кордон України. Виходячи з цього, метою даної статті є розкриття особливостей поглядів мешканців пограниччя Карпатського регіону на кордон.

Розуміння сутності кордонів в різні історичні періоди було різним. У давні часи кордон був межею, яка належала до сакральної сфери

людини, порушення якої було рівнозначне святотатству. Кордон був символом, який окреслював території, народи, держави, етноси, людей і визначав їхню ідентичність. Теперішні кордони втратили свою сутність бар'єру і вже не служать лінією відокремлення території та людей. К. Чижевський пише про усунення Західною Європою кордонів як таких: „Не так давно, у 60-х роках нашого століття (*XX ст. – авт.*), Західна Європа заповзялася усунути кордони, які розділяють держави, народи і людей. Динамічний розвиток сучасної технології, а також зростаюча кількість проблем, розв'язання яких можливе тільки при подоланні кордонів, як наприклад, екологія та безпека, – усе це підтверджує прогнозування Маршалла Мак-Люена про „глобальне село” – світову спільноту, в якій кордони втрачають свою важливість” [2]. Інтернаціоналізація господарського життя і стрімке зростання транскордонних потоків людей, інформації, товарів, капіталів, енергії, забруднювачів, розширення концепції міжнародних організацій і зростання впливу транскордонних суб'єктів у різних сферах діяльності (етнічні і соціальні рухи, невідомі організації) змінюють функції державних кордонів, які стають більш „прозорими” [3].

Беручи до уваги українську національну та державну історію, варто відзначити особливості пограниччя Карпатського регіону країни. З одного боку, офіційний західний кордон часто вважається межею східної цивілізації в культурному, релігійному, політичному та правовому сенсі. З другого боку, він швидше поєднує, ніж розділяє мешканців пограниччя, які мають подібну історію, порівняно молоду державність і схожий цивілізаційний досвід. У 1990-х роках ці громади започаткували процес відсторонення від соціалістичного світу з його організаційними, політичними та промисловими структурами [4, с. 60]. Області Карпатського регіону належать до „старих” прикордонних областей, які були прикордонними ще до 1991 року. Західний кордон відзначається найбільшою кількістю сусідів: Білорусія, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, що є передумовою неоднорідності та специфічності. Це робить його відмінним від східного кордону країни, де сусід лише один – Росія, і кордон є „новим”. Пограниччя західного кордону входить в такі євро регіони – „Буг”, „Нижній Дунай”, „Верхній Прут” та „Карпатський євро регіон”, що є єдиним регіоном в Європі, до складу якого входять прикордонні території п'яти посткомуністичних країн з різним економічним рівнем, різномірною етнічною, релігійною та культурною структурами [5].

О. Філіппова пише про те, що кордони однієї країни можуть бути різними: „Кордони однієї і тієї ж країни можуть бути одночасно і „м'якими”, і „жорсткими”: вони можуть бути відкритими для одного сусіда і „жорсткими” до іншого. Дослідники по-різному описують „жорсткість” кордону: як деякі бар'єри, чітко відзначені лінії, які розділяють; як „закритість” або як „виняток”, що здійснюється через наявність жорсткого візового режиму і контролю за переміщенням людей

і товарів. „М'які кордони” розглядаються як „відкриті”, „комунікативні” і щодо них використовується метафора „з'єднувальних мостів” [1, с. 396].

Більшість сусідів західного кордону України (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) є членами Євросоюзу. Тому їхні кордони стосовно України є „жорсткими”, адже вона не входить до Євросоюзу. В той же час, країни, які є членами Євросоюзу, слугують „лінією зв'язку” і є „м'якими”. Такі передумови створюють особливу ситуацію на пограниччі і впливають безпосередньо на життя мешканців пограниччя. А. Клоковська вважає, що „особливий випадок становить життя індивіда в умовах прикордоння різних культур. Тут є подвійний вплив на свідомість індивіда щодо його національного визначення: або ситуація пограниччя культур загострює цю свідомість і викликає захисні настанови щодо чужої національності та культури, чи навпаки, зміцнюючи різні культурні впливи, призводить до їхньої амальгамації та до нечіткого, складного національного самовизначення, чи, взагалі, до відсутності будь-якого виразного самовизначення індивіда” [6, с.139].

І. Кононов та С. Хобта у своїх дослідженнях розмежовують відмінність бачення кордону у суспільстві Першого та Другого модерну [7, 8]. С. Хобта з цього приводу обґрунтовує думку, що „аналіз бачень кордону в суспільствознавстві Першого модерну показує, що кордони розглядалися як захисний орган, засіб розмежування та захисту соціальних форм. Домінуючою вважалася захисна функція, яка забезпечувала стабільність і закритість. Це пояснюється великою увагою до природних кордонів (болота, ліси). Їх наявність вважалася пріоритетною для заснування кордону. Як правило, кордон прирівнювався до лінії політичного кордону. Базовим в аналізі кордону стала артикуляція комунікаційної функції, важливості комерційної та господарської відкритості, а також осмислення значення культури. Виявилось, що культура може виступати таким же важливим фактором поділу, як гори і моря” [7, с.127]. Щодо Другого модерну, то авторка стверджує, що „становлення суспільства Другого модерну пов'язано з глобальністю і глобалізацією. Головні відмінності Другого модерну – руйнування просторової замкнутості, формування транскордонних зв'язків і послаблення національної держави. В результаті чого руйнується розуміння кордону, закріплене Вестфальською системою світу. Все частіше лунають претензії до способів делімітації і „принципу непорушності кордонів”, закріплених післявоєнним мирним договором в період Першого модерну” [7, с. 127].

З січня по листопад 2010 р. нами було проведено соціологічне опитування мешканців пограниччя Карпатського регіону, яке охопило – Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області. Опитування проводилося методом стандартизованого телефонного інтерв'ю. Масштабність об'єкта дослідження стала передумовою багатоступеневого формування вибіркової сукупності. Першим етапом

формування вибірки став цілеспрямований відбір населених пунктів пограниччя, кожної з областей, які могли б репрезентативно представити усіх мешканців пограниччя досліджуваних областей. До вибірки включені міські та сільські населені пункти, максимально наближені до кордону. Другий етап передбачав випадковий систематичний відбір респондентів на основі телефонних довідників населених пунктів, які було включено до вибірки. Обсяг вибірки становив 800 респондентів віком від 18 років.

Одним з завдань, поставлених у дослідженні, було виявлення того, яким хотіли б бачити кордон мешканці пограниччя. Так, на запитання «Яким, на Вашу думку, має бути кордон?», більшість опитаних хотіли б його бачити вільним для перетину – 66,5% респондентів, 22,8% – вважають, що він має бути відкритим лише для окремих груп, 5,5% мешканців пограниччя бачать його непроникним, а 5,3% опитаних – не визначилися з відповіддю (див. рис. 1).

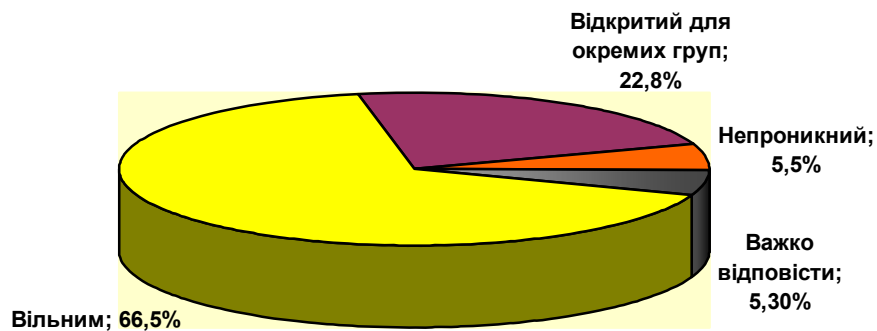

Рис. 1. Уявлення мешканців пограниччя про відкритість кордону, (%)

Аналіз ставлення до кордону респондентів різних вікових груп показав деякі відмінності у поглядах. Хоча у всіх вікових групах хотіли б бачити кордон вільним для перетину – відкритим, але найбільше таких респондентів серед середніх та старших вікових груп (40 – 49 років) – 72,2% та 50 – 59 років – 78,4%. Таке бачення зумовлено тим, що на даний час кордон для цих мешканців пограниччя є перешкодою та обмеженням у спілкуванні з друзями та родичами, які живуть по той бік кордону. Прозорий кордон є перспективою для них зняття бар'єру та перешкод. Відкритим кордон лише для окремих груп хочуть бачити молодші вікові категорії – 18 – 29 років – 35,7%, 30 – 39 років – 30,1%. Мабуть це пов'язано з тим, що молоді люди більше бачать недоліків та загроз у прозорому кордоні, або ж у них ще не зовсім сформовані погляди та переконання, на відміну від старших вікових категорій. Водночас,

прихильників закритого кордону також виявлено найбільше серед середньої та найстаршої вікових груп: 40 – 49 років – 20,1%, 60 і старші – 18,0% (див. табл. 1).

Таблиця 1

Бачення кордону мешканцями західного пограниччя залежно від віку респондентів, (%)

Кордон має бути...	Вік				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
прозорий	51,0	62,6	72,2	78,4	66,5
відкритий для окремих груп	35,7	30,1	20,1	13,6	18,0
непроникний	4,5	3,3	3,5	4,5	10,0
важко відповісти	8,9	4,1	4,2	3,4	5,5

Певною мірою на ставлення респондентів до кордону впливає освітній чинник. Хоча в усіх освітніх групах домінує орієнтація на прозорість кордону, однак відмінні думки нами зафіксовано щодо відкритості кордону для окремих груп. Зі зростанням освітнього рівня зростає кількість респондентів, які вважають, що кордон має бути відкритий лише для окремих груп. У групі респондентів з вищою освітою таких майже вдвічі більше (28,8%), ніж серед респондентів з неповною середньою та середньою освітою (17,3%) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Бачення кордону мешканцями західного пограниччя залежно від освіти респондентів, (%)

Освіта	Кордон має бути ...			
	прозорий	відкритий для окремих груп	Непроникний	важко відповісти
неповна середня, середня	66,8	17,3	6,9	8,9
середня спеціальна, середня технічна	69,9	20,3	6,1	3,7
неповна вища, вища	62,9	28,8	4,0	4,3

Аналіз поглядів на кордон чоловіків та жінок засвідчив, що серед жінок більше прихильників прозорості кордону (68,8%), ніж серед чоловіків (63,3%). Разом з тим, непроникним його більшою мірою хочуть бачити чоловіки (6,2%), ніж жінки (5,0%) (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Бачення кордону мешканцями західного пограниччя
залежно від статі респондентів, (%)**

Стать	Кордон має бути			
	прозорий	відкритий для окремих груп	непроникний	важко відповісти
чоловіча	63,3	25,2	6,2	5,3
жіноча	68,8	20,9	5,0	5,2

Отже, в цілому, результати нашого дослідження засвідчують амбівалентність поглядів мешканців пограниччя Карпатського регіону щодо кордону. Більша частина мешканців пограниччя хоче бачити кордон прозорим, що характерно для суспільства Другого модерну, і є свідченням того, що кордон сприймається як контактна зона між державами, а в даному разі між Україною та Європейським Союзом. Однак, є частка таких мешканців пограниччя, в яких присутні погляди суспільства Першого модерну, тобто, вони вбачають в кордоні захисну функцію, яка зможе забезпечити стабільність та захист у світі, де постійно збільшується ентропія. В загальному уявленні мешканців пограниччя зорієнтовані на „пом'якшення” кордону.

Питання формування і закріплення кордонів для молодої держави є надзвичайно важливим. Такі дослідження мають як науковий, так і практичний характер. Західний кордон та його пограниччя є неоднорідним, що є передумовою формування гетерогенних ідентичностей та повсякденних практик. Подальше наше дослідження буде спрямоване на виявлення впливу пограниччя на особливості ідентичностей мешканців, їх ставлення до сусідів по той бік кордону, особливості повсякденних практик.

Література

- 1. Филиппова О. А.** „Граница” и „Пограничье” в контексте политик идентичности / О. А. Филиппова // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. Вип. 16. – Х. : Видав. центр Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 394 – 401.
- 2. Чижевський К.** Від кордону до самого центру (Ідея кордону в європейській традиції) / К. Чижевський // www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream/123456789/256/1/tzyz
- 3. Колосов В.**

Теоретическая лимнология: новые подходы / В. Колосов // Международные процессы. – 2003. – №3 // www.intertrends.ru/three/004.htm. 4. **Гуменюк О.** Ставлення місцевих лідерів західних прикордонних регіонів України до ситуації на сучасному західному кордоні України / О. Гуменюк // Перспективні дослідження. – 2003. – № 20. – С. 59 – 83. 5. **Костюк С.** Євро регіони в українських прикордонних областях – нереалізований потенціал відносин Україна – ЄС / С. Костюк // Людина і політика: український соціально-гуманітарний науковий журнал. – К.; Х.; Л. : Міжнародний інститут порівняльного аналізу. – 2004. – №3. – С. 21 – 28. 6. **Kłoskowska A.** Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej / A. Kłoskowska // Kultura i Społeczeństwo. – Warszawa, 1992. – №1. – S. 138 – 142. 7. **Хобта С. В.** Украинско-российская граница: демаркация и перспективы ее восприятия населением приграничных территорий / С. В. Хобта // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка : Соціологічні науки. – 2010. – №12 (199). – Т. 2. – Ч. 1. – С. 125 – 137. 8. **Кононов И. Ф.** Граница между Украиной и Россией: взгляд с российской стороны / И. Ф. Кононов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – Вип. 16. – Х. : Видав. центр Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 402 – 411.

Гвоздецька Б. Г. Кордон в уявленнях мешканців пограниччя Карпатського регіону

У статті проведено теоретичний аналіз наукових поглядів на феномен кордону. Зосереджено увагу на специфіці та неоднорідності пограниччя західного кордону, що є чинником формування ідентичностей та практик мешканців цього регіону. Стаття базується на результатах проведеного автором опитування у прикордонних областях – Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській. Проведено емпірико-соціологічний аналіз бачення кордону за вектором «жорсткий – м'який» мешканцями пограниччя.

Ключові слова: кордон, пограниччя, Карпатський регіон.

Гвоздецкая Б. Г. Граница в представлениях жителей пограничья Карпатского региона

В статье проведен теоретический анализ научных взглядов на феномен границы. Сосредоточено на специфике и неоднородности пограничья западной границы, что определяет идентичности и практики жителей исследуемого региона. Статья базируется на результатах проведенного автором опроса в пограничных областях – Львовской, Ивано-Франковской, Черновицкой и Закарпатской. Проведено эмпирико-социологический анализ видение границы по вектору «жесткий – мягкий» жителями пограничья.

Ключевые слова: граница, пограничье, Карпатской регион.

Hvozdecka B. H. Border in the mind of inhabitants of Carpathian borderland

This article deals with the theoretical analyzing of scientific points of view concerning the frontier with concentration on peculiarity and non-homogeneity of the West frontier, that determines consciousness and practices of inhabitants of this region. The article is based on results of questionering, which was organized in four oblasts (L'viv, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi and Zakarpattia oblasts). The empirical-sociological analyzing of the view of border by inhabitants in the "hard-soft" vector.

Keywords: border, borderland, Carpathian region.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2011 р.

Прийнято до друку 27.05.2011 р.

протоколом № 11.

Рецензент – к. соц. н., ст. викладач Хобта С. В.

УДК 303.425.5

Кірієнко В. В.

**РОСІЙСЬКО-БІЛОРУСЬКО-УКРАЇНСЬКІ
ДЕРЖАВНІ КОРДОНИ В МЕНТАЛЬНОМУ ВИМІРІ**

Кінець ХХ і початок ХХІ ст. для східнослов'янських народів ознаменовані дезінтеграційними процесами. Ослаблення міцності політичних і економічних зв'язків, посилення відцентрових тенденцій в колишніх радянських республіках і державах соціалістичного табору актуалізували підвищення активності етнонаціональних центрів, підсилили процес реетнізації, відновлення втрачених етнонаціональних характеристик.

Актуалізація етнічних процесів обумовлювалася об'єктивною необхідністю відкоректувати негативні наслідки помилково визначеної стратегічної лінії на злиття народів і націй в єдину наднаціональну соціальну спільність, бажанням націй і етносів облаштовувати своє життя відповідно до власних соціокультурних алгоритмів, власного менталітету, потреби у відновленні етнонаціональної культури, етнонаціональної самобутності. У цьому сенсі процес реетнізації в пострадянських і постсоціалістичних країнах став настільки необхідним, наскільки і прогресивним. Але будучи двобічним, процес реетнізації, як і будь-який соціальний процес, виконує не тільки конструктивно-творчі, але й деструктивно-руйнівні функції. Адаже актуалізація етнічних процесів, крім об'єктивних причин, була спровокована і суб'єктивними чинниками: гострим прагненням політичної, економічної, культурної етнонаціональної еліти до власного самоствердження і реалізації своїх